

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

SON ASIRDA ÖZBEKLERİN HADİS FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Selçuk COŞKUN*

Hadis Tarihi farklı evrelerde değerlendirilir. Hicri birinci asrın sonlarına kadarki süreyi içine alan **tesbit döneminde**, hadislerin yazılı veya sözlü olarak öğrenilmesi, öğretilmesi, halk arasında yaygınlaşması ve değişik malzemeler üzerine kayd edilmesi faaliyetleri gerçekleştirilmişken, onu takip eden ve hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın ikinci çeyreğine kadar devam eden **tedvin döneminde**, daha önce ezber veya yazı ile tesbit edilen hadisler kitaplar (divanlar) içinde toplanmıştır. Bu iki dönemde Müslümanların Türkistanla münasebetleri, hadis tarihi açısından da önem arz etmektedir.

Daha Cahiliyye şiirlerinde varlığından haberdar olunan Türkler'in¹, Hz. Peygamber döneminde de biliniyor olduğu, hadislerde geçen "Türk" kelimelerinin² işaretleriyle bilinmektedir³. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in Türklerle olan münasebetleri konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Bazı araştırmacılar, bu ilişkilerin Resûlullah'tan sonraki dönemde başladığı kanaatindeyken⁴, diğer bazı bilim adamları, bunun Hz. Peygamber döneminden itibaren var olduğunu⁵ hatta Resûlullah'ın Türklere hitaben mektup yazdığını bile ifade etmektedirler⁶. Bu tartışmalar bir tarafa bırakılacak olursa, Müslümanların Türkistan'la olan münasebetlerin ciddi anlamda Hz. Ömer'in İran'ı fethinden sonra başladığı kabul edilebilir⁷. Türkistan denilince hadisçiler için ilk akla gelen yer şüphesiz Buhârâdır. Hicri 54 yılında Muaviye'nin Horasan Valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Buhârâ'yı fethetmiş ancak bu devamlı olmamış, şehir zaman zaman Müslümanların kontrolünden çıkmıştır⁸. Buhârâ'nın kesin olarak 87-90 yılları civarında Emevî valilerinden Kuteybe b. Müslim tarafından fethedildiği ve İslâmlaştırma faaliyetlerinin bu dönemde yoğun bir şekilde başladığı da söylenmektedir⁹. Müslümanların Buhâra ve Türkistanın diğer yerlerine girmesiyle, halklar arası bir etkileşimin olduğu ve bu esnada hadis öğrenim ve öğretiminin başladığını da söyleyebiliriz. Bu başlangıç, her şeye sıfırdan başlamaktan daha farklı görülmelidir. Zira Buhârâ gibi bazı merkezler, zaten değişik dinler ve kültürlerle ev sahipliği yapmış, bilimsel gelişmeler için uygun zemini önceden oluşturmuşlardır. "Buhârâ" kelimesinin; Uygur ve Hıtaylar arasında "Puthane", Mecusiler arasında "Öğrenim Merkezi"¹⁰, Sanskrikçede "Budist Medresesi"¹¹, Özbek kaynaklarında da "Manastır, İbadethane, Harem"¹² anlamlarına geldiğine dayanılarak, Buhârâ'da İslâm'ın ve İslâmî ilimlerin hızla gelişmesinin bu medeniyetlerden kalan ananeye bağlı olduğu yorumlarının yapılması¹³, bu

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi/Erzurum, e-mail: scoskun@atauni.edu.tr, selcoskun2002@hotmail.com, selcoskun2002@gmail.com

¹ Bkz. Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2002, s.31.

² Mesela bkz. Buhârî, Cihad, 95, Menakıb,25; Nesaî, Cihad, 42.

³ Geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Zekerîya, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst., tsz., 2.b. 274 s.; Yazıcı, a.g.e., s.31.

⁴ Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", *Türkler*, Yeni TürkiyeYay., Ankara 2002, IV, 321.

⁵ Bkz. Kitapçı, *Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler*, (4.baskı), Kuzucular Ofset, Konya 1998, s.137.

⁶ Bkz. İzmirli, İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", *II. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, İst.1943, s.1013-1044.

⁷ Aycan, a.g.m., s. 321.

⁸ Şeşen, Ramazan, "Bahârâ" mad., *DİA*, İst.1992, s.363; Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, DİB Yay., Ankara 1991, s.13.

⁹ Bkz. En-Narşahî, Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîhu Bahârâ*, Farsçadan Arapçaya Çev. Emin Abdu'l-Mecid ve Nasrullah Mübeşşer, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., 69-77; Kitapçı, *Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler* s.174; Sandıkçı, a.g.e., s.13.

¹⁰ Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci (Bahârâ Örneği)*, Fecr Yay., Ankara 1998, s.282.

¹¹ Esin, Emel, *Türkistan Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, 2.b., s.47

¹² Bkz. Z. Dusimov- H. Egamov, *Cay Namlarining Kiskaça İzahli Lugati*, Yukituvçı Neşriyatı, Taşkent 1977, s. 35

¹³ Bkz. Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev.: Lale Arslan, Kabcacı Yayınevi, İst., 2001, s. 277; Bkz. Kurt, a.g.e., s. 282.

tezimizi destekler görünmektedir. Bununla beraber, bu bölgelerden olup da, hadisin tesbiti işinde faal olarak görev yapan birini henüz bilmiyoruz. Ancak Türkistanlılarını, Hz. Peygamberin hadisleriyle, hadis tarihinin tedvin döneminde tanıştığı kanaatinde olduğumuzu da belirtmek isteriz. Zira birazdan kaydedeceğimiz üzere hadislerle meşgul olan bazı zevatın hayatlarının bir kısmı tedvin döneminde geçmiştir.

Tedvin dönemini takip eden ve daha önceleri kitaplarda karışık olarak bir araya getirilmiş olan hadislerin, muhtelif bakış açıları ve şekillerinde sınıflandırılmaya tabi tutulduğu ve yaklaşık hicri ikinci asrın ortalarına yakın bir zamandan başlayıp, 5. Asrın ortalarına kadar devam eden **Tasnif Dönemi**, Türkistanlıların yıldızının parladığı dönemdir. Bu dönem, başından sonuna kadar tarandığında birçok hadisçiye rastlanılır. Bunlardan bir kısmı hadis öğretimiyle meşgul olan ve Türkistana dışarıdan gelenler olduğu gibi, bir kısmı da yerlilerden oluşmaktadır. Mesela dışarıdan gelip Buharâ'ya yerleşen ve Buhârâ'nın yetiştirdiği hadisçilere hocalık edenler arasında; Ubeyde b. Bilâl (160/777), Ebu Hafs Mansur b. Nu'man, Kesir b. Ziyâd, Süfyan b. İbrahim, Hüseyin b. Ahmed, Ebû Deym Hâzın es-Sudûsî, Rûkkâd b. İbrahim gibi bir çok isim sayılmaktadır¹⁴. Bu hocalardan öğrenim görenler artık hadisçi olarak başkalarını yetiştirmeye başlamıştır. Bunlar arasında; İmam Buhârî'nin Babası İsmail b. İbrahim, Muhammed b. Selam Beykendî (161/778-225/839) gibi Türkistan'lı olanlar olduğu gibi, Muhammed b. Hüseyin (167/783), İbrahim b. Eş'as (187/803) gibi Arap asıllı olanlar da olmuştur¹⁵. Böylece Türkistan hadis ilimlerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu cazibeyle, Basra, Irak, Bağdat gibi ilim merkezlerinden de hadisçiler gelmeye başlamıştır. Hadis öğrenimi ve öğretimi ile beraber artık hadis eserleri de yazılmaya başlanmış ve mesela bugünkü **Özbekistan** sınırları içerisinde kalan Buhârâ, Semerkant, ve Tirmizî'li olan müellif hadisçiler yetişmiştir ki, bunların yazdıkları eserlerden iki tanesi Kütübü sitte, üç tanesi de Kütübü Tis'a arasında yer almıştır. Örneğin, Buhara'dan; el-Müsnedî nisbesiyle maruf olan Abdullah b. Muhammed (229/844), Müsnedü's-Sahâbe adlı eserini yazmıştır. Yine Buhara'dan Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870) de bir çok eserin yanında en güvenilir hadis kaynağı olan el-Câmi'u's-Sahîh'ini yazmıştır. Narsak (293/906), Salih Cezeri (293/906) gibi birçok Buhârâ'lı muhaddis de mevcuttur¹⁶. Semerkant'tan; Abd b. Humejd (249/863), el-Müsnedü'l-Kebîr ve başka eserler yazarken, ed-Dârimî (255/869), Kütübü Tis'a içerisinde yer alan es-Sünen'ini yazmıştır. Bunlar gibi Semerkant'lı müellif hadisçiler arasında; Muhammed b. Nasr (294/906) da sayılmaktadır¹⁷. Tirmizî'den; Muhammed b. İsa'nın Sünen adlı eseri, kütübü sitte içerisinde yer almıştır ve Tirmizî diye şöhret bulmuştur. Görüldüğü üzere Hadis tarihinin tasnif döneminde Türkistan, özellikle de Buhara, Semerkant ve Tirmizî'nin hadis ilminde motor görevi üstlenmiştir.

Hadis Tarihinin son dönemi olarak kabul edilen **Tehzib Dönemi** ise, tasnif döneminin bitiminden günümüze kadar devam eder ve bu dönemde, tasnif dönemi eserleri üzerinde değişik bakış açılarına göre farklı çalışmalar yapılmıştır.. Bu dönem kendi içinde gelişme, duraklama ve uyanış dönemleri şeklinde değerlendirilebilir. Gelişme ve duraklama dönemleri, bütün İslam coğrafyasında paralel seyrederken, uyanış dönemi için aynı yargıda bulunamayız. Zira Hind-Pakistan bölgesi için uyanış dönemi 18. Yüzyılla Dihlevî ailesiyle başlarken, Anadolu'da cumhuriyet sonrasında, özellikle de 1950'lerden sonra başlamıştır. **Özbekistan** ve **Özbekler** için ise durum daha da farklıdır ve ancak bağımsızlık sonrasında yani 1990 lı yıllarda bir uyanış hissedilmektedir.

Bu tebliğde, Tehzib döneminin duraklama safhasının son kısmı ile uyanış döneminin ilk bölümünde, **Özbeklerin** hadise katkıları ele alınacaktır. Burada **Özbekistan**'da yaşayanlar yanında diğer bölgelere yayılmış **Özbeklerin** faaliyetlerinde de bahsedilecektir.

I. Özbeklerin Bağımsızlıktan Önceki Hadis Faaliyetleri

a. Bireysel Çabalarla Gizli Olarak Yapılan Faaliyetler

Sovyet döneminde tüm köy camilerinin kapatılmasına karşın, halk arasında dinin öğrenilmesi ve uygulanması tamamen ortadan kalırlamamıştır. Büyük medreselerde eğitim görmemiş olan köy mollaları,

¹⁴ Bkz. Kurt,a.g.e., 286-289.

¹⁵ Bkz. Kurt,a.g.e.,289-306.

¹⁶ Bkz. Sandıkçı, Kemal, İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 447-458.

¹⁷ Bkz. Sandıkçı, a.g.e., s. 459-463.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

kolyozlarda (çiftlik) tamirci, traktörcü olarak gözükmüş, ama gerçekte mollalık yapmışlardır. Çocukların sünnet edilmiş ve okula başlamadan önce mollalara gönderilerek temel din eğitimi almaları sağlanmaya çalışılmıştır¹⁸.

Yönetim yanlısı basın yayın organları bu tablodan rahatsızlığını her vesileyle dile getirmiş ve sık sık bu faaliyetlerin sosyalizme karşı suç kabul edilmesine rağmen, ışığın sineği cezp ettiği gibi bu mollaların da Müslümanları kendine çektiği vurgulanmıştır¹⁹.

SSCB'deki resmi İslâm'ın zayıflığı sebebiyle, dini görevleri ve İslâmî öğretim vazifesini üstlenenlerin çoğunluğunun sufi tarikatlara mensup bulunan "kayıtlı olmayan" din adamları olduğu ve bunların çeşitli merasimleri yönettikleri bilinmektedir. Sovyet yasasına göre, aslında bütün dinî nitelikli faaliyetler Dinî Nazırlıkların resmi kontrolünün altında olmalıdır ve aksi durum kanuna aykırıdır. Bununla birlikte, bunların ellerinde gizli mescitler de vardı. Bu mescitlerden bazıları, kayıtlı olmayan mollalar tarafından kullanılan ve aslında kapatılmış olan camiler, bir kısmı bir türbenin veya faaliyet halindeki mezarlığın yanında bulunan gizli mescitler, bazıları da bir tarikat mensubunun evinde bulunan halka açık veya sadece o tarikat mensuplarına ait mescitlerdi²⁰.

Bu bağlamda, hadîsle ilgili ilk dönemlere ait bazı bilgileri satır aralarında yakalamak mümkündür. Meselâ "Şemal"i, Türkî dilden Özbekçeye çeviren Mesudali Hakimcanov'un ifadesine göre; 1923'lü yıllarda, bazı alimler, o zaman Taşkent'te yaşayan Suriyeli alim Saîd İbn Muhammed İbn Abdilvahid el-Aseli rehberliğinde, Buhârî'nin "Sahih"indeki hadîsleri okuyup hatmetmişlerdir. Onlar halk arasında da hadîsleri anlatıp dolaşmışlardır. SSC Fenler Akademisi Şarkiyat İlmî Kontrol Enstitüsü'nde bilim adamı olarak çalışan, Arap, Fars ve Türkî dillerinin uzmanı Yunushan Damla (Hoca/Alim) Hakimcanov da bu zatlardandır. Bu kişilere Allame el-Aseli tarafından hadîs anlatmaları için yazılı icazet verilmiştir. Yunushan Damla, muhaddis sıfatıyla değişik meclis ve toplantılarda hadîs anlatıp gezmiştir²¹.

Yine Alişer Nevâî'nin Erbain tercümesinin mukaddimesinde Anvar Ali Hakimcan; "Erbain eseri, inkılaptan önceki dönemlerde, Orta Asya'da Cami' tercümeleriyle birlikte el yazma halinde çokça vardı. Çoğu şehirlerde de taşbasımam halinde basılmıştır" demektedir²².

Hadîsi Usfuri'yi tercüme ve izah eden, Mahmudhan Mahdum Hasanhan Mahdumoğlu, eserin mukaddimesinde benzer ifadelere yer vermekte ve şöyle demektedir: Sovyet Döneminde "Hadîsi Usfuri" Özbekçeye tercüme edilmiştir. Mütercim, Basithan İbn Zahidhan Hakim eş-Şaşidir. O, Farsça ve Arapça'yı çok iyi bilirdi. Taşkent'li olan bu alimi anmak için bu eseri yayına hazırladık. Onun eserleri, halen Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Elyazmaları Bölümü'nde durmaktadır. Müellifin hadîsle ilgili olan eseri, Hadîsi Usfuri'dir. Bilinmesi gereken zaruri hadîsler ve ilginç hikâyeleri ihtiva eden bu eser, halk arasında çok çabuk yayılarak meşhur olmuştur²³.

Gayri resmi hadîs öğrenimi gören ve gizlice öğretim faaliyetlerinde bulunan kişilerden biri de, Özbek asıllı Kırgızistan vatandaşı Şerafettin Kervânî (1905-1985)dir. O eğitimine Merğilanda başlamış, 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra baskılar artınca gizlice Semerkant'a gitmiş, orada da tutunamamış Tacikistan'a geçmiş daha sonra Pakistan'a geçmiş bir müddet burada eğitim görmüş daha sonra Hindistan'a geçmiştir. Buralarda İslami ilimleri öğrenmiş, bu arada Arapça, Farsça ve Urdüca'yı da öğrenmiştir. 1939 Yılında ancak memleketine dönmüş ama baskılar devam edince sürekli yer değiştirmiş, Kırgızistan'ın Kadamcay köyüne taşınmıştır. Tramvay teknisyeni olarak görev yapmış gizlice Ahuncan Vaidildik adlı bir zattan gizlice ders almaya devam etmiştir. Daha sonra tekrar köyüne dönerek park ve müze yapımında çalışmış bu arada ilmi faaliyetlerini gizlice sürdürmüş, çocuklara İslamî öğretmiştir. Fırsat buldukça, Özgen, Köhne-Ata, Nur-Ata, Niva ve Semerkant'a da

¹⁸ Nitekim, Sovyet Döneminde gayri resmi yollardan din eğitiminin verildiğini zaman zaman yazılı basında çıkan haberlerden anlamak mümkündür. 26 Eylül 1982 tarihli Sovyet Özbekistanı Gazetesi'nde sahte bir mollanın gizli olarak din eğitimi yaptırdığı haber verilmekte ve benzer faaliyetlerin sosyalizme karşı suç kabul edilmesine rağmen, ışığın sineği cezp ettiği gibi bu mollaların da Müslümanları kendine çektiği vurgulanmaktadır (Bennigsen, *Süfi ve Komiser*, s.223-224.). Yine Fergana'nın Oş şehrinde özellikle genç kuşakları İslâmî yönde eğitmek ve onlara Kur'ân öğretmek için faaliyetlerin bulunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir (Bkz. Erşahin, *a.g.e.*, s.372)

¹⁹ Bennigsen, *Süfi ve Komiser*, s.223-224.

²⁰ Bkz. Bennigsen, *Süfi ve Komiser*, s. 221-223.

²¹ Bkz. İmam at-Termizî, *Şamaili Muhammediya*, Çev. Mesudali Hakimcanov, Mihnet Yay. Taşkent 1991, s.3-4.

²² Bkz. Alişer Navaî, *Arbain*, Çev.: Anvar Ali Hakimcan, Mihnet Yay., Taşkent 1991.

²³ Bkz. Muhammed İbn Ebî Bekr, *Hadîsi Usfuri*, Gafur Çulam Yay., Taşkent 1993, s. 3-4.

seyahatleri olmuştur. Amelde Hanefî, itikada Maturudî mezhebine mensup olan Kervanî, Tarih, Fıkıh, Hadis, Kelam, Akaid, Edebiyat gibi alanlarda eserler yazmıştır. Ancak bunlardan hiçbirini bastıramamıştır. Müellifin evinini ölümünden (1985) 15 yıl sonra ziyaret imkanı bulduğumuzda, eserlerini ve kütüphanesini inceleme ve hakkında mezuniyet tezi yaptırma şansına sahip olmuştuk. Kendi el yazısıyla yazdığı “et-Ta’limu’l-Kalem Limen ellezî Lem Ya’lem” adlı seçme hadislerden oluşan eseri oğlu tarafından bize hediye edilmiş şu anda elimizde bulunmaktadır²⁴

Yukarıda görüldüğü gibi, Sovyet baskısına rağmen gizlice öğrenim görmeye çalışan Özbekler, hadis alanında da faaliyetlerini sürdürmüşler, Buhârî hatimleri yapmışlar ve icazetli hadisçiler yetiştirmişler ve bazı eserleri okutmuş ve yazmışlardır. Kervânî örneğinde olduğu gibi, daha sonra ikrar edilen bu olayların canlı şahitlerine ya da eserlerine rastlanabileceği, İslamî ilimleri öğrenen ve bu alanda eser veren, ancak haberdar olamadığımız başka Özbeklerin varlığının ve keşfedilmeyi beklediğinin ümidini taşımaktayız.

b. Devlet Kontrolü Altında Yapılan Faaliyetler

Sovyet idaresi döneminde İslâm tamamen ortadan kaldırılamamış, ancak devlet güdümünde oluşturulan müftülük kurumuyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştı. Bunun için Stalin döneminde Müslüman nüfusun yoğun olduğu dört bölgede müftülük kurulmuştu. Kruşçev döneminde ise, İslâm’a karşı yeni bir saldırı başlatılarak, camilerin %25 kapatılmasına rağmen müftülük kurumuna dokunulmamıştı. Çünkü Kruşçev’in üçüncü dünya ülkeleriyle yakınlığı koruyabilmesi için, “Müslüman bir vitrine” ihtiyacı vardı²⁵.

Bu sebeple, II. Dünya Savaşı sırasında devlet kontrolü altındaki bir İslâmî hiyerarşi tekrar tesis edilmiş ve dinî uygulamaların bazı resmî unsurlarının yeniden ortaya çıkmasına izin verilmişti. Resmî Sovyet ulemasının eğitimi amacıyla biri Taşkent’te diğeri de Buhârâ’da olmak üzere iki medrese açılmıştı. Bununla birlikte, dini inançların yerine “bilimsel ateizm”in getirilmesine yönelik kampanyada hiçbir kesinti meydana gelmemişti²⁶.

A. Din Öğretimi Kurumlarının Hadis Faaliyetleri

Kuruluşuna izin verilen **Diniye Nezaretî**, çeşitli aktivitelerin yanı sıra, yayın faaliyetlerine de katılmıştır. Evvela takvim çıkarılmış ve bunda bütün mübarek gün ve geceler belirtilmişti²⁷. Bu Nazırlık 1946’da Özbekçe ve Arap harfleriyle, “Urta Asya ve Qazaqistan Müsülmanlarining Dinî Nazâriya Jurnalı” adında üç aylık bir dergi çıkarmıştı²⁸. Dergide çeşitli konuların yanında, ayet tefsirleri, hadis tercümeleri de yer almaktaydı²⁹. Bu Nazırlık aynı zamanda, Kur’ân, Fıkıh, Hadis ve Kültürel konularla ilgili kitaplar da yayınlamıştı³⁰. Ancak ikinci Dünya Savaşından bu yana Kur’ân’ın üç veya dört, Buhârî’nin hadis külliyyatının ise bir tek defa basıldığı belirtilmektedir³¹.

Diniye Nezaretî fırsat buldukça vatandaşlarının yazdığı hadis kitaplarını yayınlamaya çalışmıştır³². Önce 1970’te, daha sonra da 1980’de Taşkent’te Arapça olarak *el-Edebu’l-Müfred*³³, 1974’te de Buhârî’nin doğumunun 1200. yıldönümünü münasebetiyle onun el-Cami’ ve Sülasıyyât adlı eserlerini yayınlamıştır³⁴.

Diniye Nezaretinin hadisle ilgili yayınlarından birisi de Şemsuddinhan Babahanov’un *es-Sıhahu’s-Sitte ani’s-Selâm ve’s-Sadaka beyne’s-Şu’ub* adlı eseridir. Yazar, adından da anlaşılacağı üzere, her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulan dünya barışına katkıda bulunabilmek ve devletler arasında daha iyi ilişkiler kurulmasına ortam sağlamaya yardımcı olmak amacıyla, böyle bir eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Kitapta

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Coşkun, Selçuk, “Kırgızistan’lı Bir Alim: Şerafeddin Kervanî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20, Erzurum 2002, s. 331-345.

²⁵ Erol, a.g.m. s. 641.

²⁶ Shirin Akiner, a.g.m., s. 43-44.

²⁷ Bkz. Erşahin, a.g.e., s.349-353.

²⁸ Bu derginin yerini 1969’da Özbekçe ismiyle “Sovyet Şarkinîg Müsülmanları”, Arapça ismiyle de “Müsülmanân fi el-Şark el-Sufiyati” adlı üç aylık resimli bir dergi almıştı. Buna 1974’te, Fransızca ve İngilizce (Muslims of the Soviet East) iki yayın organı daha ilave edilmiştir. Bennigsen, *Sûfi ve Komiser*, s. 40.

²⁹ Erşahin, a.g.e., s.353.

³⁰ Bkz. Erşahin, a.g.e., s.356-360.

³¹ Bennigsen, “Sovyetler Birliğinde İslâmî Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, s.57.

³² Geniş bilgi için bkz. Erşahin, a.g.e., s.341-344.

³³ Bkz. İmam İsmail al-Buhârî, *al-Adab al-Müfred*, Özbekistan Yay., Taşkent 1990.

³⁴ Bkz. Ubeydullah Uvatov, *İman Nuri*, Yazuvçî Neşriyat, Taşkent 1996, s.12-18.; Erşahin, a.g.e., s.358.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

önce altı büyük hadîs alimini kısaca tanıtmakta ve onların hadîs kitaplarından barış ve dostluk hakkındaki hadîslerden seçmeler vermektedir³⁵.

Diniye Nezaretinin yayınlarından biri diğeri de, *Muhtasaru Şemâli Muhammediye*'dir. 1990 yılında yayınlanan bu eser, Türkçe (Çağatayca) ve Arap harfleriyle basılmıştır. 158 sayfalık bu eserin renklendirilmiş kağıtlarının kenarları da süslemelidir.

Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî Başkarması Başkanı Müftü Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, bu esere yazdığı mukaddimede; "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî Başkarması, büyük vatandaşımız meşhur muhaddis, âlim Ebû İsa Tirmizî'nin doğumunun 1200. yılı münasebetiyle onun *Şemâli Muhammediye* eserini yayınlamakta"³⁶ diyerek, hadîs eserleri yayınlamada öncelikli hedeflerinin vatandaşları olan muhaddisler olduğunu hissettirmektedir. Burada ayrıca şunu da belirtmek gerekir: Tirmizî'nin doğum yılı kutlamaları münasebetiyle tertip edilen konferansta, sadece onun Şemâli'i yayınlamakla kalınmamış, hadîsle ilgili olarak gelecekte nelerin yapılacağı konusunda bazı kararlar da alınmıştır. Alınan bu kararlar içerisinde; hadîs ve muhaddisler hakkında diğer ülkelerde yapılan çalışmalarını araştırarak bir kurulun oluşturulması, hadîs ilmîni geliştirmek için **Özbekistan**'da düzenli olarak konferansların yapılması ve İmam Tirmizî adına bir üniversitenin kurulması da vardır³⁷.

Diniye Nezareti yayınlarından bir diğeri de, daha önce Arapça olarak neşredilen, Buhârî'nin *el-Edebu'l-Müfred*'i, 1990 yılında Şemsuddin Babahanov tarafından tercüme ve izah edilmesidir. Eserin başında, bu kitabın **Özbek** dilinde ilk defa neşredildiği yazılmaktadır³⁸.

Diniye Nezareti yayın faaliyetleri yanında, din eğitimi faaliyetlerini de sürdürmüştür. Buhârâ'da Bolşevik Devrimiyle beraber çoğu medreseler yıkılmıştı. Bazı cami ve medreselerden harap olmayanlar da depo, lokanta veya ikâmetgah olarak kullanılıyordu³⁹ Bu yıkımdan ayakta kalan birkaç eğitim kurumundan biri, **Mir Arap Medresesi** idi. Bu medresede çeşitli derslerin yanında hadîs de öğretilmekteydi. Bu medrese⁴⁰, 1945-46 öğretim yılında 5 yılı ibtidâî ve 4 yılı rüşdî (orta öğretim) olmak üzere 9 yıllık⁴¹ bazı kaynaklara göre de yedi yıllık⁴² eğitim süresiyle açılmıştır. 1955'te bölgeyi ziyaret eden Emel Esin, Mir Arap Medresesinin 1955'te Orta Asya'nın tek açık medresesi olduğunu zikretmekte⁴³ ve öğrencilerin **Özbek** kıyafetinde olduklarını belirtmektedir⁴⁴.

Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci kaynağı durumunda olan hadîs, medrese geleneğinde önemli bir yer tutar. Bu bakımdan Mir Arap medresesi müfredatında hadîs dersleri de vardı. Bu müfredata bakınca; Hadîsin 204 kredi saate sahip olduğu⁴⁵, Hadîs derslerinde çoğunlukla *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in takip edildiği görülmektedir⁴⁶.

Bu dönemde devlet kontrolünde eğitime devam eden bir diğeri de **İmam İsmail el-Buhârî Medresesi**dir. Bu medrese zaman zaman Barakhan Medresesi/İmam Buhârî İslâm Enstitüsü⁴⁷ adıyla da anılmaktadır⁴⁸. Kur'ân, Tefsir, Hadîs, İslâm Tarihi ve Arapça derslerinin yanı sıra değişik kültürel derslerin de verildiği⁴⁹ bu medrese, 1971'de kurulmuş bir yüksek araştırmalar enstitüsü niteliğinde olup eğitim süresi 4 yıldır. Medresenin 1978'de otuz öğrencisi vardı. Buradan mezun olanlar, ilâhiyatçı, hukukçu veya dört dinî nazırlıkta

³⁵ Bkz. Erşahin, *a.g.e.*, 358.

³⁶ İmam Tirmizî, *Muhtasaru Şemâli Muhammediye*, Türkî Tercüme: Seyyid Mahmud Tırazî, Taşkent 1990, s.3.

³⁷ "İmam al Tirmidhî and the Modern Age", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Volume:8, Number:1, March 1991, s.184-185.

³⁸ İmam İsmail el-Buhârî, *al-Adab al-Mufrad*, Özbekçeye Çev.: Şemsuddin Babahanov, Taşkent 1990.

³⁹ Esin, *a.g.e.*, s. 47; Buhârî'nin 1950'li yıllarını değişik yönlerden araştırmak için bkz. Fitzroy Maclean, *Back to Bokhara*, London 1959, 5.b. 156s.

⁴⁰ XVI. Asırdan kalan Mir Arap Medresesi, Ubeydullah Han devrinde inşa edilmiştir. Yemen'den gelen ve bu sebepten kendisine Mir Arap deneni Abdullah Yemenî, medresenin müdürü olmuştu (Esin, *a.g.e.*, s. 49.).

⁴¹ Erşahin, *a.g.e.*, s.362.

⁴² Bennigsen, *Süfi ve Komiser*, s.39.

⁴³ Esin, *a.g.e.*, s. 49

⁴⁴ Esin, *a.g.e.*, s. 49

⁴⁵ Bkz. Erşahin, *a.g.e.*, s. 368.

⁴⁶ Erşahin, *a.g.e.*, s.367-368.

⁴⁷ Bkz. Erşahin, *a.g.e.*, s.363-366.

⁴⁸ Bennigsen, *Süfi ve Komiser*, s. 39.

⁴⁹ Erşahin, *a.g.e.*, s.366.

görev almaya hak kazanıyorlardı⁵⁰. Sovyet kaynaklarında bilgi verilmemesine rağmen, sözlü ifadelerden hareketle, 1971-1991 yılları arasında ortalama her yıl 15 öğrencinin alındığı ve 10-15 mezun verildiği belirtilen bu medresede öğrencilerin büyük çoğunluğunu Özbekler oluşturmaktaydı⁵¹. Mezun olan başarılı öğrenciler, üst seviyede tahsil görmek üzere, yurt dışına gönderiliyorlardı. Bu çerçevede, ilk olarak Ağustos 1955'te 3 kişi Ezher Üniversitesine gönderilmişti. Uygulama daha sonra da devam etmiş ve öğrenciler çoğunlukla, Kahire-Ezher, Fas-Kayravan, Libya-el-Beyza ve Şam Üniversitelerine gönderilmişti⁵².

Medreselerin kütüphaneleri arasında Buhârâ Kütüphanesi'ne de değinmek gerekir. 1955'te Buhârâ'yı gezen Emel Esin, eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: "Küçük bir medrese olan Buhârâ Kütüphanesini ziyaret ettik. Önünde binanın kendisinden daha yüksek bir heykel grubu dikilmişti(...) Medresenin hücrelerine kitaplar yerleştirilmişti. Muhtelif "kol yazması" yani el yazması eserler gördük. *Kenzü'l-Ummâl* tesmiye edilen hadîsler külliyesinin bir nüshası bunların arasındaydı"⁵³. Bu ifadeler, hadîs açısından dikkat çekicidir. *Kenzü'l-Ummâl* gibi, dünyadaki en hacimli hadîs kitabının bir nüshasının, baskıcı dönemde bu kütüphanede bulunması, alimlerin hadîsle olan bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir.

Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, o dönemlerdeki hadîsin durumunu özetle şöyle anlatmaktadır: Devletin gözetimi altında belirli kişilere din ile uğraşma ve öğrenme izni verildi. Bu bağlamda, biraz *Mişkatü'l-Mesâbih* okutuldu. Fakat halkın çoğu okumamıştı ve kendi dillerinde de kitap yoktu. Sadece Said Mahmud Tırâzî'nin hicret edip yurt dışında yazdığı *Riyâzu's-Sâlihîn*'den tercümeleri vardı. Bu da çoğunun eline geçmiyordu. Tataristan'da gizlice neşredilen Arapça *Mişkât* okuyan bazı kişiler vardı. Bununla birlikte Tatarca basılan *Bin Bir Hadîs* ve *Cevâmi'u'l-Kelim* sayılı kişilere nasip oluyordu. Siyaset içerikli bazı hadîslerin tercümesi matbuatta ilan ediliyordu. İyi niyetle *Sahih-i Buhârî* tercüme edilmeye başlandı. Ancak bu da tamamen tercümanların şahsi işi haline geldi. ...⁵⁴.

Diniye Nezaretinin yayın ve öğretim faaliyetleri yanında, bu kurumla bağlantılı olmayan bazı neşriyatta da hadîsle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Sovyetlerin son dönemlerinde yayınlanmaya başlayan *Özbek Sovyet Ansiklopedisi*'nde⁵⁵ hadîsle ilgili bazı madde başlıkları konulmuştur. Bunu yanında başka vesilelerle yazılan eserlerde de yeri geldikçe hadîs veya ilgili kavramlardan bahsedilmiştir. Meselâ bu eserlerde "hadîs" için; "Kur'ân'ın tefsirleri, İslâm'ın akideleri, itikada dair talepleri, hukukî ve ahlâkî normları, sınırları"⁵⁶. Bazen; "İslâm Dininde Kur'ân'dan sonraki mukaddes kaynak, Muhammed'in hayatı, faaliyeti ve talimatları, hakkındaki rivayetler"⁵⁷ ve bazen de; "Muhammed Peygamber'den kalan söz ve Peygamber hakkındaki rivayetler, hikâyeler."⁵⁸ İfadeleri kullanılmıştır.

Söz konusu kavramlardan bir diğeri de "sünnet"tir. Sünnet kısaca; "Muhammed'in hikmetli sözleri, isabetli çözümleri, ibretli ve ahlâkî kaideleri"⁵⁹ şeklinde tanımlandığı gibi, "Muhammed Peygamber ve onun işleri, sözleri hakkındaki birkaç bin hadîsten, efsanevî hikâyeden ibaret "mukaddes rivayetler" toplamı, Sünnilerin Kur'ân'dan sonraki ikinci dinî akideleri, dinî merasim ve örf adetleri"⁶⁰ şeklinde de açıklanmıştır.

II. Özbeklerin Bağımsızlıktan Sonraki Hadîs Faaliyetleri

A. Resmî İradenin Hadîs Faaliyetlerinin Önünü Açması

Bağımsızlıktan sonra, Özbekistan yönetiminin, genelde islâmî ilimler, özelde de hadîs ilmi açısından önceki döneme nazaran oldukça rahat bir ortam sağladığı görülmektedir. Ancak bu rahathığın, yönetime karşı tavır almaya götüreceği şekilde olmamasına, tam aksine yönetimle uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Bu

⁵⁰ Bennigsen, *a.g.e.*, s. 39.

⁵¹ Erşahin, *a.g.e.*, s. 370.

⁵² Bkz. Bennigsen, *a.g.e.*, s. 39; Erşahin, *a.g.e.*, s.371.

⁵³ Esin, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁴ Bkz. Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, *Hadîs ve Hayat*, Baskı yeri ve tarihi yok, I, 132-134.

⁵⁵ Bkz. *Sovyet Özbek Ensiklopediyası*, "İslâm" mad., Özbekistan CCR Fanlar Akademiyası, Taşkent 1974, V,96.

⁵⁶ *Özbek Sovyet Ensiklopediyası*, "İslâm" mad., Özbekistan CCR Fanlar Akademiyası, Taşkent 1974, V, 97.

⁵⁷ M.A. Osmanov, *a.g.e.*, s. 199.

⁵⁸ Z. M. Ma'rufov, "Hadîs" mad., *Özbek Tilinin İzahlı Lugati*, II,6701

⁵⁹ Mûminov, *a.g.e.*, s.157.

⁶⁰ Z. M. Ma'rufov. "sünnet" mad., II,84.

bağlamda, hadis eserlerinin özellikle giriş kısımlarında, resmi ideolojiden kesitler verilmekte ve yapılan çalışmaların buna uygun olduğu izlenimi uyandırılmaktadır.

Bu çabalar çerçevesinde, özellikle Buhârî ve Tirmizî'nin Özbekistan vatandaşı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu zatlarla ilgili olarak yazılan eserlerin hemem hemen hepsinde, "Ulu/büyük vatandaşımız Buhârî/Tirmizî"⁶¹ ifadeleri görülmektedir. Ayrıca bağımsızlığın Müslümanlara kazandırdığı din hürriyetine ve resmi erkanın buna yaptığı desteğe de vurgu yapılmakta ve yazılan eserlerin insanların manen kemale ulaşmasında etkili olması amacı güdülmektedir⁶². Örnekleme açısından nakletmeyi uygun gördüğümüz şu pasajlarda bu durumu görmek mümkündür:

"Kutlu Özbekistan'ımızın bağımsızlığına ulaşması neticesinde, halkımızın özüne ait zengin manevî miras hazinesinden özgürce yararlanılmaya başlandı. Özellikle, İmam Buhârî, İmam Tirmizî gibi ulu vatandaşlarımızın topladıkları hadisleri, kendi ana dilimizde öğrenmeye başladık"⁶³.

"Bundan dört yıl önce, Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla, eski alimlerimizi ve eserlerini halka tanıtmaya çalışmaları başladı. Bu hayırlı ve tarihi işlerin hepsi, Cumhurbaşkanımız İslâm Kerimov'un kararlı tutumlarıyla devam etmekte, onun bilge ve halkçı siyasetiyle meyvelerini verip alem şumul öneme sahip olmaktadır"⁶⁴.

Bu neşriyatta ayrıca, resmî erkanın sözlerine de yer verilmiş ve halk ile devletin aynı paralelde olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Meselâ Tirmizî tercümesinin başında, Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov'un şu sözlerine yer verilmiştir: "Biz, bilim adamlarımızı, dünyevî bilimlerle birlikte, İmam Buhârî'nin topladığı hadisler, Nakşibendi talimatı, Termizî öğütleri, Yesevî hikmetleri temelinde terbiye kılmaktayız"⁶⁵. Yine aynı eserde, Surhandarya Vilayeti Valisinin de bu manadaki takdim yazısı yer almaktadır⁶⁶. Aynı gayeye yönelik olarak bazı kaynaklarda, Kerimov'a Ezher Üniversitesi tarafından verilen doktora ünvanından bahsedilmekte ve şöyle denilmektedir: "Cumhurbaşkanımıza Ezher Üniversitesi'nin fahri doktoru ünvanı verildi. Bu unvan Kerimov'a; "İslâm dinini muhafaza kılma ve müslüman halklar arasında ilişkileri kuvvetlendirme yolundaki hizmetleri için" verilmiştir"⁶⁷.

Görüldüğü üzere Özbekistan, devlet ile müslüman vatandaşlarının din konusunda uyumlu olmasına özen göstermeye çalışmaktadır. Hadis alanında yazılan eserlerin büyük çoğunluğunda bu husus ya ifade edilmiş, ya da ima edilmiştir. Nitekim Buhârî hakkındaki bir eserin sonuç kısmında yer alan şu ifadeler bunu teyit etmektedir:

"...Buhârî'nin eserlerine topluca bakılınca şu muhtevalara rastlanılır: Şefkat-muhabbet, doğruluk, açık gönüllülük, ana-babaya, kadınlara ve büyüklere hürmet, yetim ve esirlere şefkat, fakir-biçarelere himmet, vatana muhabbet, helal yoldan kazanç(...) Artık bağımsız olan bizlerin Buhârî'yi anlama, biz evlatlarına bıraktığı nasihatleri tutma zorunluluğumuz vardır. Bu, bizim için büyük saadettir(...)"⁶⁸.

Bu düşünceler ve uygulamalara ilâveten, zaman zaman Özbekistan'da ortaya çıkan bazı radikal islâmî eylemler, muhtemelen yetkilileri, dinin sağlıklı şartlar altında öğretilmesi fikrine ulaştırmıştır. Bu çerçevede, genel halk kitlesine dinin doğru bir şekilde öğretilmesi yönünde çabalar başlamış ve bu arada uzlaştırmacı anlamdaki hadislerden istifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu çabalardan biri de, ahlâkî değerlere vurgu yapan hadislerin öğretilmesi için halk kursları planlanması olmuştur. Bu bağlamda hadislere, sadece dinin ikinci temel kaynağı olarak değil, aynı zamanda, insanı kemale ulaştırıcı yüksek ahlâkî faziletler mecmuası olarak bakılmıştır. Bunun için, halkın bu meziyetlere

⁶¹ Bkz. Tirmizî, *Şamaili Muhammediye*, Çev. Seyyid Mahmud Tırzî, Taşkent-1991, s. 2. ; İmam el-Buhârî, *Salih Amallar*, Özbekistan Milli Ensiklopediyası Davlat İlmî Naşriyatı, Taşkent-1998, s.3-8.; İmam al-Buhârî *Muhaddislar Sultani*, çev. Osmanhan Hacı Temürhan Oğlu ve Bahtiyar Nabihanoğlu, Özbekistan Milli Ensiklopediyası Davlat İlmî Naşriyatı, Taşkent-1998, s. 4.; Ubaydullah Uvatov, *Müslim İbn al-Haccac*, Abdulla Kadiri Naşriyatı, Taşkent-1995, s. 3-4.

⁶² Bkz. Uvatov, *Müslim İbn al-Haccac*, s.4.

⁶³ Ebu İsa Muhammad at-Termizî, *Sünani Termizî*, çev. Mirza Kencabek, Adalat Yayınları, Taşkent-1999, I,5.

⁶⁴ Bkz. Uvatov, *Müslim İbn al-Haccac*, s. 3.

⁶⁵ at-Termizî, *Sünan*, I,7.

⁶⁶ a.g.e., I, 7.

⁶⁷ Ubaydullah Uvatov, *İman Nuri*, s.77-78.

⁶⁸ Ubaydullah Uvatov, *Muhaddislar İmami*, s. 87.

sahip olgun insanlar olması arzulanmış ve "Hadîs İlmi Sabakları (dersleri)" diye kurslar planlanmıştır⁶⁹. Bu kursların asıl maksadı, gençlerin vatanperver, ahlâklı-edepli, ilim ve marifetperver kamil insan olmalarını sağlamaktır. 12 saat olarak planlanan bu kursların müfredatı Halk Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmiş, ve bazı hadisler konu başlığı yapılmıştır⁷⁰.

Bütün bunlar, Özbekistan'ın, bir yandan vatandaşları olan hadîşçileri ve eserlerini tanıtarak kültürel geçmişini öğretmekle meşgul olurken, diğer yandan da halkın alt seviyede de olsa, genel bir hadîs bilgisine sahip olmaları için faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Bütün bunlar yapılırken, ahlâklı, erdemli, bilgili, saygılı, vatanperver, birbirlerine bağlı insanların oluşturduğu bir toplum oluşturma gayesi güdülmektedir.

B. Hadisle İlgili Bireysel Faaliyetler

Daha önce de değindiğimiz gibi, bağımsızlık sonrasında yayınlanan hadîs eserlerinin büyük çoğunluğunu tercüme oluşturmaktadır. Bunlar, "Klasik hadîs eserleri tercüme" ve "Seçme hadîs eserleri tercüme" şeklinde tasnif edilebilir. Kısmen telif diyebileceğimiz Hadîs Tarihi ve Hadîs Usûlü hakkında bilgi veren çalışmaların yanında, bazı karma eserlerde de hadîsle ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

1. Klasik Hadîs Eserleri Tercüme

al-Cami' as-Sahîh (İşanarlı Toplam) Tercümesi: Özbekistan'da yayınlanan hadîs eserlerinin başında, hiç şüphesiz Buhârî'nin *Sahîh*'i gelir. Buhârî'nin *Sahîh*'i dört cilt halinde tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır.

al-Adab al-Mufrad (Adab Durdanaları) Tercümesi: Buhârî'nin bu eserinin tercüme, mukaddime ve izahları, Şemsuddin Babahanov tarafından yapılmıştır. Bu eser, Sovyet Döneminin son yılında, "Özbekistan Tarihi ve Medeniyeti Yadigarlarını Muhafaza Etme Cemiyeti" desteğiyle yayınlanmıştır. Babahanov, mukaddime, hadîs öğrenme ve öğretmenin önemi, hadîsin önemi, önemli hadîşçiler, hadîsin tasnifi, Buhârî'nin hayatı ve *el-Edebu'l-Müfred* adlı eseri hakkında bilgi verir⁷¹. Daha sonra, eserin serüveninden, Urduca tercümelelerinden, yazma nüshalarından, tahkikli neşri ve şerhlerinden bahseder⁷². Devamla eserin, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Başkarması'nın, biri 1970, diğeri 1980 yıllarında Arapça neşirlerinden bahsedilir⁷³. Bu neşirde ise ikinci baskı esas alınmıştır.

Hukukî Mirasımız Hazinasidan Sunani Termizî Tercümesi: Eser, Mirza Kencabek tarafından tercüme edilmiştir. Özbekçe tercüme mukaddime yazan Abdulaziz Mansur, yeryüzündeki Müslümanların büyük çoğunluğunun Hanefî olduğunu, dolayısıyla bu tercümede Hanefî mezhebine dair fetvalar, ilâve ve izahların takdim edildiğini, böylece okuyucunun bu eserden istifade etmesinin kolaylaştırıldığını ifade etmektedir⁷⁴.

Şemâil Tercüme: Yukarıda da değindiğimiz gibi, Özbek vatandaşı olması hasebiyle Buhârî ve Tirmizî'nin hadîs eserleri, bağımsızlık sonrası yayınlanan eserler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Öyle ki, Tirmizî'nin *Şemâil*'i iki senede üç defa basılmıştır.

Sonraki baskılara kaynaklık eden ilk eser, aslında Sovyet Döneminin son senesinde yayınlanmıştır. Bu eser, İmam Tirmizî'nin *Şemâil* adlı eserinin muhtasarıdır. Eserin adı; "*Muhtasaru Şemâilî Muhammediye*" dir. Türkî tercümesi, Seyyid Mahmud Tırazî tarafından yapılmış, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini Başkarması tarafından yayınlanmıştır. Eser, Tirmizî'nin doğumunun 1200. (h.) Yılı münasebetiyle Özbekistan'da yayınlanmıştır⁷⁵.

Bağımsızlıktan sonra yayınlanan iki *Şemâil*'de de bu eser asıl kabul edilmiştir. Bunlardan biri *Şemâilî Muhammediya* adıyla yine Orta Asya ve Kazakistan Dini Başkarması tarafından yayınlanmıştır. Mukaddime yazan Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, bu eserin alfabetinin diğerlerinden farklı olduğunu, Arap alfabesini bilmeyenlerin onlardan istifadesinin zor olduğunu, bu eserle alfabe engelinin kaldırıldığını ifade etmiştir⁷⁶. Eser,

⁶⁹ Bkz. A. Mansurov- Y. Curaev- M. Lafasov, *Hadîs İlmi Sabakları*, Özbekistan Respublikası Halk Talimi Vezirliği Respublika Talim Merkezi, Gafur Ğulam Yayınları, Taşkent-1999, s. 3-5.

⁷⁰ Bkz. a.g.e., s. 5.

⁷¹ Bkz. İmam İsmail al-Buhârî, *al-Adab al-Mufrad (Adab Durdanaları)*, Çev. Şemsuddin Babahanov, Taşkent-1990, s. 3-10.

⁷² Bkz. İmam İsmail al-Buhârî, *al-Adab al-Mufrad (Adab Durdanaları)*, s.11.

⁷³ Bkz. İmam İsmail al-Buhârî, *al-Adab al-Mufrad (Adab Durdanaları)*, s. 11.

⁷⁴ Bkz. Ebu İsa Muhammed et-Termizî, *Sünani Termizî*, Çev. Mirza Kencabek, Adalet Yayınları, Taşkent-1999, 1,6.

⁷⁵ Bkz. İmam Tirmizî, *Muhtasaru Şemâilî Muhammediyye*, Türkî tercüme: Seyyid Mahmud Tırazî, Taşkent-1990/1411, s.3-4.

⁷⁶ Bkz. İmam Tirmizî, *Şemâilî Muhammediya*, Türkî Tercüme: Seyyid Mahmud Tırazî, Orta Asya ve Kazakistan Dini Başkarması, Taşkent-1991/1411, s.2.

Tirazî'nin Türkî (Arap alfabeli) tercümesinin aynen kril alfabesine çevrilmiş şeklidir. 111 sayfa olan eserde toplam 326 hadîs vardır ve bazen "faide" başlığıyla kısa açıklamalara yer verilmiştir⁷⁷.

Bir diğer Şemal, Mesudali Hakimcanov'un yine Tirazî'yi esas alarak yayınladığı *Şemali Muhammediye*'dir. Hakimcanov, bu eseri yeniden yayınlama sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Önceki neşr, nastalîk hattında yazılmıştır. Bu hatta, "vav", "dal", "ra", "sin" ve "mim" harfleri bazen değişikliğe uğramaktadır. Durum böyle olunca, bazı tarihî isimler hatalı yazılmıştır. Meselâ, "Dihye kelbî" yerine, "Vihye Kelbî", "Said Cüreyrî" yerine "Said Cüreydî", "Abdullah İbn Sercis" yerine "Abdullah İbn Mercis" yazılmıştır⁷⁸. Toplam 108 sayfa olan bu eserde, hadîs sayısı, tertip ve tercüme diğerleriyle aynı olmakla beraber, onlara ilâve olarak, halkın anlayamayacağı kanaatine varılan kelimeler numaralanarak kitabın sonunda açıklanmıştır. Meselâ; "Radıyallahu Teâlâ", "Allah ondan razı olsun" şeklinde tercüme edilmiştir⁷⁹.

2. Seçme Hadîs Eserleri Tercümeleri

Belirli Sayıda Seçme Hadîs Eserleri: Bu eserlerden biri, *Hadîsi Uşfûrî*'dir. Toplam 96 sayfa ve kırk hadîsin tercümesini içermektedir. Aslen Arapça olan bu eser, **Özbek halkı** arasında; *Hadîsi Uşfûrî*⁸⁰ yani *Çihl Hadîsi Uşfûrî* (*Uşfûrî'nin 40 Hadîsi*) olarak şöhret bulmuştur⁸¹.

Diğer bir eser Alişer (Alişir) Nevaî'ye *Arbain*'dir. Bu eser **Özbekçeye**, *Arbain Alişer Navaî Nazm İla Beyan Ergan Hadîsler* adıyla tercüme edilmiştir. Eseri neşre hazırlayan Mesudali Hakimcan; nesir şeklinde tercüme eden de Anvar Ali Hakimcan'dır.⁸²

Ming Bir Hadîs adlı diğer bir seçme hadîs eserinin mütercimi, Şeyh Abdulaziz Mansur'dur. Kitabın tercüme amacı; toplumdaki insanların, özellikle de gençlerin manevî kemalini sağlamaktır⁸³.

Kudsî Hadîs Tercümeleri: *İlahî Hadîsler* diye tercüme edilen bu eser, Hasan Hüsnü Erdem tarafından yazılmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla; Türkçeden **Özbekçeye** çevrilen tek eserdir⁸⁴. Eserin sonun da da, Aliyyu'l-Kârî'nin *Kırk Hadîs'i* tercüme edilmiştir⁸⁵.

Kudsî hadîslerle ilgili olarak yazılan bir diğer eser, *el-Ehadîsu'l-Kudsîyye Hadîsi Kudsî*'dir. Eser, Ebû Muhammed Mahbubi Merğilânî tarafından *Kütübü Sitte*'deki hadîslerden seçilerek telif edilmiştir⁸⁶.

Diğer Seçme Hadîs Tercümeleri:

1. Salih Amallar Saylanma Hadîsler (Seçme Hadîsler)

Eserin Müellifi olarak Buhârî gösterilmekte, alt başlık olarak da, "ahlâk, adab, îmân, itikad" başlığı verilerek, Buhârî'nin eserinden hangi tip hadîslerin seçildiği ima edilmektedir. Buhârî'nin 1225. (h.) doğum yıldönümünü kutlama münasebetiyle yayınlanmıştır⁸⁷.

⁷⁷ Meselâ bkz., a.g.e., s. 24-25.

⁷⁸ Bkz. İmam et-Termizî, *Şemali Muhammediye*, Mehnat yayınları, Taşkent-1991, s.4.

⁷⁹ Bkz. a.g.e., s. 101.

⁸⁰ Abdulkadir Karahan bu eseri Urduca Kırk Hadîs Tercümeleri arasında gösterir ve şöyle der: *Urdu Tercüme Kitâb-ı Uşfûrî Ma'ruf Çihl Hadîs-i Mütercem* adlı bu eser, Muhammed b. Ebî Bekr el-Uşfûrî'nin "*Hadîs-i Erbaîn Şerhî*"dir. Bu eser alanında bir hayli meşhurdur. Bunu Urducaya Muhammed Abdussettar Tunkî tercüme etmiştir ve Lahor'da basılmıştır (Bkz. *Abdulkadir Karahan, İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, DİB Yayınları, Ankara-1991, 256-257).

⁸¹ Eserde, numaralı bir şekilde verilen hadîslerin senedi atılmış, sadece sahâbî râvîsi zikredilmiştir. Hadîsin Arapça metni verilir, ardından Özbekçe tefsirî tercümesi yapılır. Her hadîsin tercümesini takiben, muhtevasiyle alakalı olarak sahâbeden ya da israiloğullarından bir ya da birkaç menkıbe (Hikâyât) zikredilir. (Bkz. Muhammed İbn Ebu Bekr, *Hadîsi Uşfûrî, Çeviri ve izahlar: Muhammad Mahdum Hasanhan Mahdumoğlu, Gafur Gulam yayınları, 1993, s.3-4.*)

⁸² Eserde, hadîsin Arapça metni, kaynak ve sihat durumu gösterilmeksizin verilir. Bunun altında, hadîsin Özbekçe tercümesi, daha sonra da Nevaî'nin dörtlük halindeki tefsiri tercümesi verilir. Bütün bunlar, aynı sırayla, eserin sol sayfasında Kril alfabesiyle, sağ tarafta da Arap alfabesiyle yazılıdır. Eserde hadîsler herhangi bir alfabetik sıralamaya tabi tutulmamıştır. Tam kırk hadîs ihtiva eden bu eser, toplam 95 sayfadır. Hadîsler hakkında hiçbir dipnot kullanılmamıştır. (Bkz. Alişer Navaî, *Arbain Alişer Navaî Nazm İla Beyan Ergan Hadîsler*, Çev. Anvar Ali Hakimcan, Mehnat Yayınları, Taşkent-1991, s.3-4.). Nevaî tercümesi hakkında bilgi için bkz. Karahan, a.g.e., s.156 vd.

⁸³ Bkz. Abdulaziz Mansur, *Ming Bir Hadîs*, Maveraunnehr Yayınları, Taşkent-1998.

⁸⁴ Bkz. *İlahî Hadîsler*, çev. Osman Koçkor, Çolpan Neşriyatı, Taşkent- 1994. s.5-76

⁸⁵ Bkz. Osman Koçkor, a.g.e., s.79-124.

⁸⁶ Ebu Muhammed Mahbubi Merğilânî, Merğilan Şehrinin Hanabad köyünde 1348/1941 yılında doğmuştur. Hicri 1390'dan itibaren tercüme eser yazmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kâfiye, Nazmu'l-Akâid, Fıkhu Kaydanî, Kaside-i Bürde, Mevlid-i Şerif, Hadîs-i Kudsî* ve Merğilan şivesinde *Kur'an Tercümesi* (Bkz. Ebu Muhammed Mahbubi Merğilânî, *Hadîsi Kudsî*, Maveraunnehr Yayınları, Taşkent-1992, s. 3.)

⁸⁷ Bkz. İmam al-Buhârî, *Salih Amallar Saylanma Hadîsler, Ahlâk, Adab, İmân, İtikad*, Tahrir Heyeti: Abdulaziz Mansur, Nimatullah İbrahimov, Nurislâm Tuhliev ve Ahadcan Hasanov, Özbekistan Milli Ensiklopediyası Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent-1998.

2. *İlmî Marifet Nuri Saylanma Hadîsler* (Seçme Hadîsler)

Aynı nitelikte olan eserlerden bir diğeri de, yine Buhârî'den seçilerek oluşturulan *İlmî Marifet Nuri Saylanma Hadîsler* (Seçme Hadîsler) adlı eserdir. Alt başlığını, ilim, vatan, insan, marifet, metanet kavramlarının oluşturduğu bu eserde, *Sahîh*'den adı geçen muhtevadaki hadîsler seçilerek cep eseri şeklinde insanların istifadesine sunulmuştur⁸⁸.

3. *Sahîh-i Termizî, Tanlangan Hadîsler* (Seçme Hadîsler)

Bu eserlerden bir diğeri de, Tirmizî'nin *Sünen* 'inden seçilen hadîslerden oluşmaktadır. Seçilen hadîsler, Abdulğani Abdullah tarafından *Özbekçeye* tercüme edilmiştir. Eserin başında, Tirmizî ve Orta Asya'nın hadîse ve diğer islâmî ilimlere katkısından bahsedilir⁸⁹.

4. *Hadîs ve Hayat*

Daha önceden yayınlanan ve yayınlanmakta olan gerek klasik hadîs eserleri tercümeleri, gerek seçme hadîs eserleri tercümeleri yanında, *Özbek* halkının dinî duyarlılığı ve anlayışını geliştirecek güncel bir hadîs kitabı da yayınlanmaya başlanmıştır. Müellif, Diniye Nezareti son Reisi Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'tur.

O, birkaç cilt olarak tasarladığı eserinin mukaddime mahiyetindeki birinci cildinde; hem hadîs tarihi, hem de hadîs usûlü hakkında bilgi vermektedir⁹⁰. Şeyh Mansur Ali Nasîf'ın, *at-Tacu'l-Câmi' li'l-Usûl fi Ehadîsi'r-Resûl* kitabını esas alınarak *Hadîs ve Hayat* adıyla telif etmiştir. Bu eserde, Mansur Ali Nâsîf'ın kitabına aldığı hadîsler, ilâve bilgilerle açıklanmıştır⁹¹.

3. *Hadîs Tarihi Çalışmaları*

Bu dönemde, Hadîs Tarihinin önemli şahsiyetleri hakkında da eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunların başında *sahîhahayn* müellifleri gelmektedir.

İmam Buhârî hakkında yazılan eserlerden biri, Ubeydullah Uvatov'un, *Muhaddisler İmamı* adlı eseridir. Uvatov, eserinin başlangıcında, otuz sayfalık Hadîs Tarihi ve Usûlü bilgileri verir. Daha sonra, "Ebu Abdullah Muhammed ibn İsmail al-Buhârî" ve onun Sahîh'ini tanıtıcı kapsamlı bilgilere yer verir⁹².

Buhârî hakkında yazılan eserlerden bir diğeri de, Osman Hacı Temürhan Oğlu ve Bahtiyar Nabihan Oğlu tarafından kaleme alınan, *İmam al-Buhârî-Muhaddislar Sultani* adlı eserdir. Eser, *Özbekistan Hükûmeti'nin*, Buhârî'nin doğumunun 1225. hicri yılını kutlama törenleri çerçevesinde alınan kararlar yazılmıştır⁹³.

⁸⁸ Bkz. İmam el-Buhârî, *İlmî Marifet Nuri Saylanma Hadîsler*, Abdulaziz Mansur, Nimatullah İbrahimov, Nurislâm Tuhliev ve Ahadcan Hasanov, *Özbekistan Milli Ensiklopediyası Devlet İlmî Neşriyatı*, Taşkent-1998, 111s.

⁸⁹ Bkz. Ebu İsa Termizî, *Sahîhi Termiz, Tanlangan Hadîsler*, *Özbekçeye Çev.* Abdulğani Abdulla, Ğafur Ğulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent-1993, s. 5-10.

⁹⁰ Toplam 185 sayfa olan bu ilk ciltte, sünnet, sünnet tarihi, hadîs kontrolü, muhaddisler, Hadîs Usûlü, muhaddisler ve fıkıh mezhepleri, sünnetin sened açısından taksimi, hadîs ile sabit olan hükümlerin dereceleri, muhaddislere, fukahaya ve sahâbeye göre sünnet, Resûlullah'ın sünnetinin bağlayıcılık açısından taksimi, sünnet ve itikadî meseleler, hadîsleri iyi anlayabilmek için bilinmesi gereken hususlar, Maveraunnehir'de hadîs ve muhaddisler, hadîs imamları gibi konularda bilgi verilmektedir. (Bkz. Muhammad Sadık Muhammad Yusuf, *Hadîs ve Hayat*, Baskı yeri ve tarihi yok, s. 3-178.)

⁹¹ Bkz. Muhammed Sadık Muhammad Yusuf, *Hadîs ve Hayat*, s. 133-136.

⁹² Bkz. Uvatov, *Muhaddisler İmamı*, s.31-87. Uvatov, Hadîs Tarihi hakkında bilgi verirken, İbn Abdi'l-Berr'in *Câmi'u Beyani'l-İlm*; el-Kettânî'nin, *er-Risaletü'l-Mustadrefe*; İbn Hacer'in, *Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*; Kastallânî'nin, *İrşadu's-Sarî*; İbn Hacer'in, *Tehzibu't-Tehzib* gibi klasik eserlerden istifade etmiş, dolayısıyla geleneksel Hadîs Tarihi ve Buhârî hayatı anlatılmıştır. Dikkati çeken noktalardan biri, eserde Türkiye'de yapılan çalışmalardan hiç istifade edilmemiş olmasıdır. Eserdeki konular, klasik anlayışa uygun olarak, hadîs ilmi, hadîs kitabeti, hadîs tedvini, tasnifi şeklinde muhtasar olarak anlatılmıştır (Bkz. Uvatov, *Muhaddisler İmamı*, s. 5-30).

⁹³ Osmanhan Hacı Temürhan Oğlu ve Bahtiyar Nabihan Oğlu, *İmam al-Buhârî- Muhaddislar Sultani*, *Özbekistan Milli Ensiklopediyası Davlat İlmî Neşriyatı*, Taşkent-1998, s. 4. Eserin hazırlanışında, Abdusselâm el-Mübarekfürî'nin, *Siyrat al-İmam al-Buhârî* ve Takiyyuddin an-Nadvî al-Muzahîrî'nin, *al-İmam al-Buhârî* adlı eserleri asıl olarak kabul edilmiştir. Eser, cep kitabı büyüklüğünde ve toplam 111 sayfa olup, yeşil çerçeve içerisinde beyaz arka plan üzerine yazılarak albenili hale getirilmiştir. Eserde hiçbir dipnot kullanılmamış, hamasi bir üslup kullanılmış ve Buhârî'ye yöneltilen eleştirilere hiç yer verilmemiştir. (Krş. Osmanhan Hacı Temürhan Oğlu ve Bahtiyar Nabihan Oğlu, *İmam al-Buhârî-Muhaddislar Sultani*, s.5-107).

Buhârî hakkında yazılan eserlerden bir diğeri de, *İmam Buhârî Tarifi*'dir⁹⁴. Said Azim Muhammed Ali'nin telif edilmiştir. Bu da diğerleri gibi Buhârî ve eseri hakkında bilgi vermektedir.⁹⁵

Buhârî hakkında eser yazanlardan biri olan Uvatov, Müslim ibnu'l-Haccâc hakkında da bir eser yazmıştır. Müellif, *Muslim bin al-Haccac* isimli bu eserinde kısaca klasik hadis tarihi⁹⁶ ile, Müslim'in hayatı⁹⁷, şahsiyeti⁹⁸, Buhârî ve Müslim münasebeti⁹⁹, eserleri¹⁰⁰ ve vefatından¹⁰¹ bahsetmiş daha sonra, *Sahih*'i tanıtmıştır¹⁰².

4. Hadis Usûlü Çalışmaları

Hadisin diğeri bir bilgi kolu olan Hadis Usûlü hakkında **Özbekçe** yazılmış müstakil bir esere henüz ulaşmış bulunmuyoruz. Bununla birlikte, hadisin başka alanları hakkında yazılmış eserlerde, özet mahiyette olarak Usûl kavramlarının anlaşılmasını kolaylaştıracak türde bilgilere rastlanmaktadır. Meselâ Uvatov, Hadis Tarihi anlatırken¹⁰³, Mirza Kencabek Tirmizî tercümesinde¹⁰⁴, Said Azim Muhammed Ali *İmam Buhârî Tarifi* adlı eserinin sonunda¹⁰⁵ hadis usûlü bilgilerine yer vermişlerdir. Bütün bunlardan daha mufassal hadis usûlü bilgilerini, Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, *Hadis ve Hayat* adlı eserinin Mukaddime mahiyetindeki birinci cildinde vermektedir¹⁰⁶.

5. Karma Eserlerde Hadis

Bağımsızlık sonrası yayınlanan değişik konulardaki bazı eserlerde de zaman zaman hadis ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Çok muhtasar da olsa, bu tür bilgilerin en azından o eserleri okuyan kişilerin hadis hakkındaki bilgilerine katkıda bulunacağı kesindir.

Bu tür eserlerde de genelde Buhârî ve Tirmizî üzerinde durulur. Bu eserlerden bazıları, büyük simaları, alimleri tanıtmak maksadıyla yazılmış ve söz ister istemez Buhârî ve Tirmizî'ye gelmiştir¹⁰⁷. Bazıları, Dünya dinleri tarihi hakkında yazılmış, bir vesileyle hadislerin yazılışı ve kitaplaştırılışından bahsedilmiş, bu vesileyle Buhârî ve Tirmizî hakkında da bilgi verilmiştir¹⁰⁸. Yine bazı eserler İslâmdan, imândan bahsetmek amacıyla yazılmış ve bu arada Buhârî ve Tirmizî'den bahsedilmiştir¹⁰⁹. Bazıları, büyük alimlerin ibretâmiz sözlerinden bahsetmek amacıyla yazılmış, tabii olarak Buhârî ve Tirmizî'yi gündeme getirmişlerdir¹¹⁰. Bazıları, ziyaret edilecek mübarek yerlerden bahsetmek amacıyla yazılmış olmakla beraber onlarda Buhârî'nin hayatı eserleri ve mutasavvıflara etkisinden de bahsedilmiştir¹¹¹. Yine tasavvufu ilgili olarak yazılan bazı eserlerde, "hadis, hikmet, şiir"den bahsedilmiş ve hadislerin mutasavvıfların görüşleri ve şiirlerine nasıl yansıdığı anlatılmaya çalışılmıştır¹¹². Bazı eserlerde de Hz. Peygamber'in mucizelerinden bahsedilmiş, dolayısıyla hadislere

⁹⁴ Eserin ilk sayfasında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov'la, 9. Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel'in Buhârî'nin kabrini ziyaretleri esnasında çekilen fotoğraf, devamlı İ. Kerimov'un İmam Buhârî hakkında söylediği birkaç cümle yer almaktadır.

⁹⁵ Krş. Said Azim Muhammed Ali, *İmam Buhârî Tarifi*, Çolpan Neşriyatı, Taşkent-1996.

⁹⁶ Bkz. Ubaydullah Uvatov, *Muslim İbn al-Haccac*, Abdullah Kadiri yayınları, Taşkent-1995, s.5-7. Eserdeki bilgiler, Orta Çağ Arap kaynaklarından ve Suriye'li alim Mahmud Fahrudin'in 1979 yılında yazdığı *el-İmam Müslim İbn al-Haccac* adlı risalesinden iktibas edilmiştir.

⁹⁷ Bkz. Uvatov, *Muslim İbn al-Haccac*, s. 12-14.

⁹⁸ Bkz. Uvatov, *a.g.e.*, s. 14-15.

⁹⁹ Bkz. *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁰⁰ Bkz. *a.g.e.*, s. 17-18.

¹⁰¹ Bkz. *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰² Bkz. *a.g.e.*, s. 18-26.

¹⁰³ Bkz. Uvatov, *Muhaddisler İmamı*, s. 15-31.

¹⁰⁴ Bkz. Ebu İsa Muhammad at-Termizî, *Sünani Termizî*, I, 26vd.

¹⁰⁵ Bkz. Said Azim Muhammed Ali, *İmam Buhârî Tarifi*, s. 67-78.

¹⁰⁶ Bkz. *a.g.e.*, s. 4-128.

¹⁰⁷ Meselâ bkz. M. M. Hayrullaev, *Büyük Simalar Allamalar (Orta Asyalı Meşhur Mütefekkir ve Danışmandlar)*, Abdullah Kadiri Yayınları, Taşkent-1995, s. 26-32.

¹⁰⁸ Bkz. Y. T. Curaev, İ. C. Saidcanov, *Dünya Dinleri Tarihi*, Şark Yayınları, Taşkent-1998, s. 131-139.

¹⁰⁹ Bkz. Ubaydullah Uvatov, *İyman Nuri*, Yazuvçi Yayınları, Taşkent-1996, s. 12-18.

¹¹⁰ Bkz. Ubaydullah Uvatov, *Danalardan Sabaklar*, Abdulkadirî Yayınları, Taşkent-1994, s. 5-28.

¹¹¹ Bkz. Sadriddin Salim Buhârî, *Tebarrük Ziyaratgahlar*, Yazuvci Yayınları, Taşkent-1993, s. 3-7.

¹¹² Bkz. Sadriddin Salim Buhârî, *Dilda Yâr*, Gafur Gulam Yayınları, Taşkent-1993, s. 34-50.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

başvurulmuştur¹¹³. Yine ekoloji gibi güncel konulardan bahseden eserlerde de konuyla ilgili hadislerden iktibaslarda bulunulmuştur¹¹⁴.

Yukarıda sadece atıfta bulunarak özetlemeye çalıştığımız karma eserlerden bir tanesine ayrıca değinmek istiyoruz. Zira bu eserde Orta Asya'da son derece önemli olan Nevruzla bağlantı kurulmakta ve başlığında, Nevruz hadislerinden bahsedilmektedir. Eserin adı, *Navruz ve Tabiat Sırları, Navruznama, Salnama, Bahar Nimatları, Navruz Hadisleri*'dir. Küçük bir risale şeklindeki bu eserin başlığında "Nevruz Hadisleri" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade ile, Orta Asya'da eskiden beri kutlanan, bugün de büyük coşkuyla kutlanmaya devam edilen "Nevruz"la ilgili hadislerden bahsettiği izlenimi veren bu eserin muhtevası incelendiğinde, hiç de öyle olmadığı görülmektedir. İlk etapta sanki Nevruzun faziletinden bahsedeceği zannedilen bu eserin ilgili bölümünde yazar, özetle şu hatırlatmayı yapmaktadır:

el-Ehâdis en-Navruziyye (Nevruz Hadisleri) denilen on tane hadîs, eski el yazma eserlerden bize kadar gelmiştir. Bu hadîsleri okuduğumuzda, onların doğrudan Nevruzla ilgili olmadıklarını görürüz. Bize göre onlar, Nevruz münasebetiyle, insanların ömürlerini boşa harcamamaları, bunları okuyup ibret almaları ve amel etmeleri için bir araya getirilmiş hadîslerdir. Bu hadîslerin büyük çoğunluğu Semerkant'lı alim Ebu'l-Leys Semerkandi'nin *Butsân-ı Fıkıh* adlı eserinde mevcuttur. Eskiden beri ecdadımız, bu ahlâk ve adaba dair hadîsleri nevruz bayramlarında okuyup maneviyatlarını geliştirmeye çalışmışlardır¹¹⁵.

Burada tek tek sıralamaya gerek görmediğimiz bu on hadîsin, yazarın da belirttiği gibi, doğrudan nevruzla ilgisi yoktur. Ancak ahlâk ve adaba dair bu hadîslerle; insanların yoğun katılımıyla kutlanan bu bayramları fırsat bilerek, onlara temel ahlâkî öğretileri hatırlatmak amaçlanmıştır. Bu gelenek tutmuş ve nevruz bayramlarında okuna geldiği için bunlara "Nevruz Hadisleri" denilmiştir.

Sonuç:

Tehzib döneminin duraklama safhası içerisinde değerlendirmeyi uygun gördüğümüz bağımsızlıktan önceki yıllarda Özbekler tarafından sergilenen hadis faaliyetleri, ateşi sönmüş ancak közü devam eden geleneksel birikimin küllenmemesini, yok olmasını temine yönelik çabalar olarak görülebilir. Bu anlamda hadis faaliyetlerinin yok olmaması için bir avuç insan tarafından yürütülen hamiyetperver mücadele hedefine ulaşmış ve nihayet tehzib döneminin uyanış safhasında yani bağımsızlıktan sonra, köze tekrar üflenmiş, ateş tutuşturulmuş ve çalışmalar artan bir şekilde devam ettirilmeye başlanmıştır.

Bağımsızlık sonrası yayınlanan Özbekçe hadis eserlerinin genel karakteristiğine bakılınca Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında (1950'li yıllara kadar) Türkiye'de yapılan hadis çalışmalarının genel karakteristiğine benzediği görülmektedir. Nitekim Türkiye'de yapılan ilk hadis çalışmalarının büyük çoğunluğunu da; klasik hadis eserleri¹¹⁶ ve seçme hadis eserleri tercümelere¹¹⁷ oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Bu ara, yayınların neredeyse tamamının Özbekçe ancak kril alfabesiyle yapılması, Özbekistanın daha sonra Latin alfabesine geçmesi, bu dönemde yapılan yayınların genç kuşaklara aktarılması ve sürekliliğin devam ettirilmesi karşısında bir risk oluşturma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

¹¹³ Krş. Rafiddinov Sayfiddin Sayfilla Oğlu ve Rahimova Zeba Abducabbar Kızı, *Muhammad Alayhissalamning Mucizalari*, Maveraunnehr Yayınları, Taşkent-tsz, 3-85.

¹¹⁴ A. Tohtaev, *Ekologiya*, Ukutuvçı Yayınları, Taşkent-1998, s. 156-158.

¹¹⁵ Bkz. Mahmud Tuyçiev, *Navruz va Tabiat Sırları, Navruznama, Salnama, Bahar Nimatları, Navruz Hadisleri*, Mehnat Neşriyatı, Taşkent-1991, s.26.

¹¹⁶ Meselâ bkz. Zeynüddin Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Çev. Ahmed Naim (I-II-III, 1928-1936) ve Kâmil Miras (Diğer ciltler 1948'e kadar) İstanbul; Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn ve Tercümesi*, Çev. Hasan Hüsnü Erdem, Ankara-1949. (Geniş bilgi için bkz. Ali Özek, *Hadis Ricâli Hadis İlimleri ve Kaynakları*, Fatih Matbaası, İstanbul-1967, s.177-187; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul-1997, 4.b., 294-306; Yavuz Ünal, *Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları*, Etüt, Samsun-1997).

¹¹⁷ Muhyiddin en-Nevevî, *Kırk Hadis*, Çev. Ahmed Naim, İstanbul 1341 (1922); Ahmed Hamdi Akseki, *Peygamberimizin Vecizeleri*, I, İstanbul-1945; Numan Kurtulmuş, *Bin Bir Hadis Tercümesi*, İstanbul-1948.; Esad İleri, *Hadis-i Şerif Tercemesi*, İzmir-1945.; Hafız Nazmi Altunkalem, *İkinci Yüzbir Hadis-i Şerif*, Zafer Matbaası, İzmir-1946.; Necip Fazıl Kısakürek, *101 Hadis*, İstanbul-1951.; Rahmi Şenses, *Nurdan Çıkan Sesler Yüzsekiz Hadis-i Şerif*, İstanbul-1948.; Selami Münir Yurdatap, *Binbir Hadis Tercemesi ve Tefsiri*, İstanbul-1941.